

การสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุ

Communication of Thai Elderly's Death Preparation.

สมรัักษ์ เจียมธีรสกุล* และ จิรายุทธ์ สินธุพันธุ์**

Somrak Jeamteerasakul* and Jirayudth Sinthuphan**

Corresponding Author Email: somrakjeam@gmail.com

วันที่รับบทความ 25 เมษายน 2567

วันที่แก้ไขบทความ 24 พฤษภาคม 2567

วันที่ตอบรับบทความ 9 กรกฎาคม 2567

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุในสังคมไทย การให้ความหมายเรื่องความตายของผู้สูงอายุ และพฤติกรรมการสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุ ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลผู้สูงอายุกรณีศึกษา 18 คน โดยใช้แบบสัมภาษณ์ชนิดมีโครงสร้างและแบบปลายเปิด ผลการวิจัย ผู้สูงอายุไทยให้ความหมายเรื่องความตาย 5 ความหมาย คือ การไม่มีชีวิตอยู่, การเคลื่อนย้ายของจิต, การเปลี่ยนภพตามพระประสงค์ของพระเจ้า, การเดินทางครั้งใหม่-การเกิด และการพลัดพรากหรือถูกทำให้พลัดพรากจากที่เป็นอยู่ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุมี 4 ปัจจัยหลัก ได้แก่ ปัจจัยตัวบุคคล ปัจจัยศาสนา ปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรม และปัจจัยสถานภาพทางสังคมเศรษฐกิจ สื่อและช่องทางการสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุ ได้แก่ สื่อบุคคล สื่อเฉพาะกิจ สื่อเชิงวัฒนธรรม สื่อวัตถุ และสื่อสังคม

คำสำคัญ: ความตาย, การตาย, การสื่อสารเรื่องความตาย, การเตรียมตัวตาย, ผู้สูงอายุ

Abstract

The purpose of this research was to study communication of death preparation conveyed by Thai elderly, how elderly give meaning to

* นิสิตปริญญาเอก, คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* Ph.D. Candidate, Faculty of Communication Arts, Chulalongkorn University

** ภาควิชาวาริชวิทยาและสื่อสารการแสดง, คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

** Faculty of Communication Arts, Chulalongkorn University

their death, and communicative behavior for elderly's death preparation. Data was collected via qualitative research method, namely structured and open ended interviews with 18 elderly case studies. Research results indicated that meanings of death gave by Thai elderly can be divided into 5 meanings: not being alive, transferring of the mind, transcending to another plain according to God's will, a new journey or rebirth, and an act of separating or being separated from the present. Four main factors influencing elderly's death preparation are individual, religions, socio-cultural and socio-economic status. Media and channel of elderly's death preparation are personal media, specific media, cultural media, artifact media and social media.

Keywords : Death, Dying, Death communication, Death Preparation, Elderly

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ในหลักสูตรนิเทศศาสตรดุษฎีบัณฑิต
คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทนำ

ความตายเป็นปรากฏการณ์ทางสังคม ซึ่งถูกศึกษาในหลายมิติ นักวิชาการโบราณคดี ประวัติศาสตร์ศึกษาความตายของคนในอดีต เพื่อสันนิษฐาน สร้างข้อเสนอทางวิชาการถึงสภาพสังคม วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และพัฒนาการของสังคม ตั้งแต่ปี 2564 สังคมไทยเริ่มมีการตายมากกว่าการเกิดเป็นครั้งแรก การลดลงของภาวะเจริญพันธุ์และการเข้าสู่สังคมสูงวัยที่ไร้บุตรหลาน ส่งผลกระทบต่อผู้สูงอายุทั้งด้านการเงินและด้านสุขภาพทางจิต ปัญหาทางการเงินเกิดจากการเก็บเงินออมไม่เพียงพอ หรือมีปัญหาต้องใช้เงินมากกว่าที่มีอยู่จากปัญหาสุขภาพ (เกื้อ วงศ์บุญสินและคณะ, 2565) การเตรียมตัวของประชากรในการใช้ชีวิตระยะท้าย การเตรียมตัวตายและวางแผนการจัดการหลังความตายจึงมีความสำคัญในสังคมผู้สูงอายุ

การศึกษาเรื่องการเตรียมตัวตายแต่ละสังคมมีความแตกต่างกัน จากสภาพสังคม วัฒนธรรม ผู้สูงอายุเป็นผู้ที่คิด วางแผน เตรียมตัวตาย มากกว่าคนช่วงวัยอื่น งานวิจัยเรื่องการเตรียมตัวตายที่ผ่านมา ศึกษาผู้สูงอายุเชื้อชาติเดียวกันที่พักอาศัยต่างถิ่น พักอาศัยกับครอบครัวหรือสถานดูแล การเตรียมตัวตายตามหลักพุทธธรรม เป็นต้น งานวิจัยนี้ ศึกษาการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุในฐานะผู้คิด วางแผนกระทำการ เป็นผู้ส่งสาร สื่อสารกับผู้อื่นถึงเจตนา ความประสงค์ของตนเองว่าเตรียมตัวตายอย่างไร

ปัญหานำวิจัย

1. ผู้สูงอายุไทยที่เตรียมตัวตายให้ความหมายความตายว่าอย่างไร
2. ผู้สูงอายุไทยสื่อสารเรื่องความตายและการเตรียมตัวตายอย่างไร
3. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุไทย

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อเข้าใจถึงการให้ความหมายความตายของผู้สูงอายุไทยที่เตรียมตัวตาย
2. เพื่อทราบถึงการสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุไทย
3. เพื่อทราบถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุไทย

ทฤษฎีและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง

ผู้สูงอายุ เป็นการรับรู้อายุตามปีปฏิทินแสดงระยะเวลาจำนวนปีที่บุคคลมีชีวิตมาตั้งแต่เกิด ซึ่งแต่ละประเทศใช้เกณฑ์อายุแตกต่างกัน สำหรับประเทศไทย ปัจจุบัน กำหนดอายุผู้สูงอายุจาก นิยามในพระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ.2546 มาตรา 3 หมายถึง บุคคลซึ่งมีอายุเกินหกสิบปีบริบูรณ์ ขึ้นไปและมีสัญชาติไทย (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2566)

ในเดือนพฤศจิกายน ปี 2566 ประเทศไทยมีผู้ถือสัญชาติไทย 65,066,812 คน เป็นผู้สูงอายุหรือผู้ที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป 12,103,044 คน คิดเป็น 18.6 % (กรมกิจการผู้สูงอายุ , 2566) ตั้งแต่ปี 2564 สังคมไทยเริ่มมีอัตราการตายมากกว่าการเกิด เข้าสู่สังคมสูงวัยที่ไร้บุตรหลาน (เกื้อ วงศ์บุญสินและคณะ, 2565) ผู้สูงอายุไทยมีเงินออมและทรัพย์สินไม่เพียงพอ การเกื้อหนุนจากครอบครัวมีแนวโน้มลดลง (มส.พส., 2565) แนวโน้มผู้สูงอายุในอนาคตจะได้รับการดูแลจากครอบครัวลดลง ต้องดูแลตนเอง (เกื้อ วงศ์บุญสิน และคณะ, 2565) การวางแผนระยะท้ายสำหรับตนเองและการสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายจึงมีความสำคัญ

การสื่อสาร เป็นกระบวนการทางสังคมที่บุคคลใช้สัญลักษณ์ในการสร้างและตีความหมาย ภายใต้สภาพแวดล้อม โดยสัญลักษณ์ที่ชี้แทนปรากฏการณ์ เป็นความเข้าใจร่วมกันของคนในวัฒนธรรมเดียวกัน มีทั้งสัญลักษณ์ทางกายภาพ หรือสัญลักษณ์ที่สื่อออกมาเป็นความคิด (West & Turner, 2000) สัญลักษณ์เป็นสื่อกลางระหว่างบุคคลกับสภาพแวดล้อม สื่อกลางในการมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น และสื่อกลางในการให้ความหมายประสบการณ์ (Leming & Dickinson, 1994) สัญลักษณ์เป็นได้ทั้งวัตถุ แนวทางการปฏิบัติ หรือถ้อยคำที่บุคคลใช้แทนสิ่งอื่นด้วยการสร้างความหมาย (Charon, 2004) เนื่องจากความเป็นจริงที่แวดล้อมผู้คนในสังคมมีความเป็นจริงหรือโลกแห่งกายภาพ (Physical World/Reality) ได้แก่ วัตถุ สิ่งของ บุคคล บรรยากาศทางกายภาพ กับโลกทางสังคมหรือสิ่งแวดล้อมเชิงสัญลักษณ์ (Social World/Reality , Symbolic Environment) สถาบันต่าง ๆ ในสังคม ได้แก่ ครอบครัว โรงเรียน ศาสนา สื่อมวลชน ให้ความหมายสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่เป็นโลกแห่งกายภาพและโลกทางสังคม (กาญจนา แก้วเทพ, 2557) ความจริงในโลกแห่งสัญลักษณ์ เกิดจากการประกอบสร้างความเป็นจริงทางสังคม (Social Construction of Reality) (กาญจนา

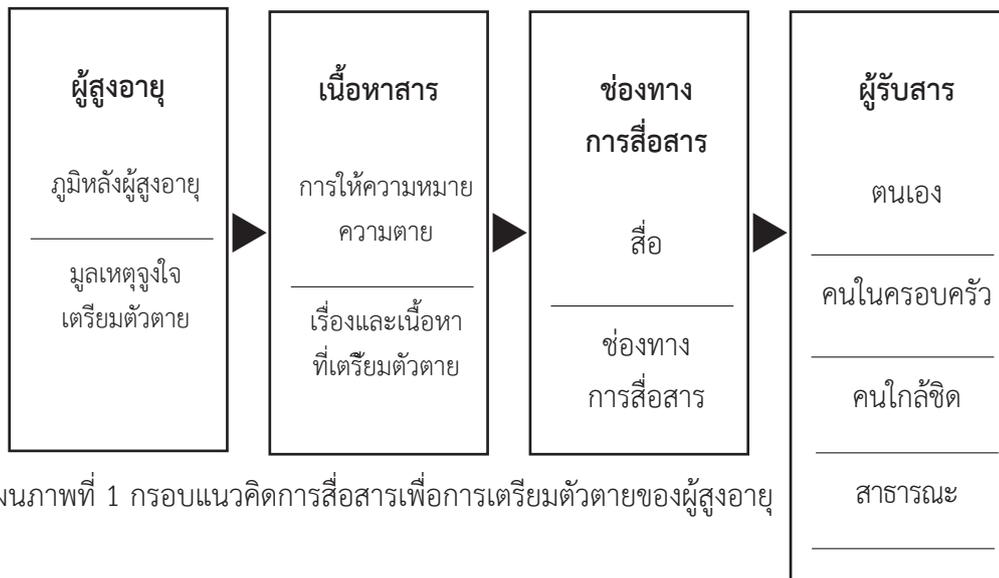
แก้วเทพ, 2557) ประสบการณ์เรื่องความตาย การตาย และความสูญเสีย เป็นเรื่องที่ฝังอยู่กับโลกทางสังคมและวัฒนธรรม (Howarth, 2007) สถาบันในสังคมที่สำคัญต่างให้คำจำกัดความ ความหมายเรื่องความตาย ซึ่งแต่ละช่วงระยะเวลาในแต่ละสังคม วัฒนธรรม นิยามหรือความหมายเปลี่ยนแปลงตามระบบค่านิยมที่เปลี่ยน

องค์ประกอบของกระบวนการสื่อสาร

กระบวนการสื่อสารประกอบด้วยองค์ประกอบพื้นฐานหลัก 4 องค์ประกอบ คือ ผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร ช่องทางการสื่อสาร และผู้รับสาร กระบวนการสื่อสารเกิดขึ้นในสภาพแวดล้อมทางการสื่อสารอย่างน้อย 4 ประเภท ได้แก่ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ สภาพแวดล้อมทางจิตวิทยาสังคม สภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมทางเวลา (ภัสวาลี นิติเกษตรสุนทร, 2547) ดังแสดงในแผนภาพที่ 1

กรอบแนวคิดการสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุ

สภาพแวดล้อม และบริบทการสื่อสาร

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุ

ความตาย (Death) การตาย (Dying) ภาวะการตาย (Mortality)

ความตาย (Death) หมายถึง การสิ้นใจ สิ้นชีวิต ไม่เป็นอยู่ต่อไป (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2542) ส่วนการตาย (Dying) เป็นกระบวนการการรับรู้ของบุคคลจากช่วงระยะเวลาที่เริ่มรับรู้จนถึงเวลาที่สิ้นชีวิต

ความตายถูกนำเสนอ ตีความ และให้คำอธิบายจากหลายศาสตร์ที่ต่างกัน (ภาวีกา ศรีรัตนบัลล์, 2566 ; กฤตยา อาชวนิจกุล และวรชัย ทองไทย, 2549) นักคิดสำนักอัตถิภาวนิยม (Existentialism) มาร์ติน ไฮเดกเกอร์ มองว่า ความตายเป็นสิ่งเดียวที่ทำให้มนุษย์มีการดำรงอยู่อย่างแท้จริง (ภาวีกา ศรีรัตนบัลล์, 2566 ; กฤตยา อาชวนิจกุล และวรชัย ทองไทย, 2549) การที่

มนุษย์มีเวลาจำกัด ความตายจึงมีความหมายต่อวิถีการดำเนินชีวิต (Paul T.P.Wong, 2008) นักสังคมวิทยา มานุษยวิทยา สร้างสมมติฐานว่า โครงสร้างและปฏิบัติการทางสังคมถูกสร้างขึ้นจากการตระหนักว่าทุกคนต้องตาย (ภาวีกา ศรีรัตนบัลล์, 2566) สังคมสมัยใหม่ตัดตอนความตายออกจากชีวิต (Death Sequestration) เป็นสังคมที่ปฏิเสธความตาย (Death Denial Society) (Aries, 1983) การตาย มุมมองทางประชากรศาสตร์ คือ บุคคลที่เกิดรอดชีพแล้ว เสียชีวิตในเวลาต่อมา การตาย (Mortality) เป็นปรากฏการณ์ทางประชากรที่ทำให้จำนวนประชากรลดลง นักประชากรวิเคราะห์อัตราตายช่วงเวลาต่าง ๆ คาดประมาณแนวโน้มประชากรในอนาคต (กฤตยา อาชวนิจกุล และวรชัย ทองไทย, 2549)

คำว่า “ตาย” เป็นคำต้องห้าม เรื่องต้องห้ามในสังคม มีที่มาจากความกลัวตาย ไม่ต้องการให้ตนเองหรือบุคคลใกล้ชิดตาย เนื่องจากความตายทำให้เกิดการพลัดพราก รู้สึกสูญเสีย คนส่วนใหญ่จึงไม่ต้องการนึกถึง กล่าวถึง หากจำเป็นต้องพูดถึงความตาย จะเลี่ยงไปใช้คำอื่นแทน เช่น จากสิ้นใจ หมดลม ในภาษาอังกฤษ มีการใช้คำว่า pass away, has gone to heaven การหลีกเลี่ยงไม่กล่าวถึงคำว่าตายโดยตรงไปตรงมามีลักษณะเป็นสากล (นันทนา วงษ์ไทย, 2555)

ในมิติการสื่อสาร การให้ความหมายตามแนวทางสังคมวัฒนธรรม ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์ (Symbolic Interaction Theory) (Charon, 2004) กล่าวว่ามนุษย์มีความสามารถในการคิด การกระทำระหว่างกันของบุคคลในสังคม เป็นการสื่อความคิดผ่านการใช้สัญลักษณ์ ได้แก่ ภาษา กิริยาท่าทาง หรือการกระทำ บุคคลเรียนรู้ถึงความหมายสัญลักษณ์ได้ในขณะเกิดปฏิสัมพันธ์และจากการกล่อมเกลாதงสังคม ความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมอยู่ที่การใช้ความหมายร่วมกัน (Shared Meaning) การกระทำระหว่างกันทางสังคมของบุคคลคือการใช้สัญลักษณ์ร่วมกันจนเข้าใจความหมายถูกต้อง หลักการสำคัญปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ คือ การกระทำโต้ตอบกันโดยอาศัยกระบวนการทางความคิด ความหมาย และสัญลักษณ์ (สุภางค์ จันทวานิช, 2559) ความเป็นจริงทางสังคมถูกสร้างขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์ บุคคลรับรู้ความจริงจากสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้อง (Charon, 2004) การให้ความหมายความตายทางสังคมวัฒนธรรมจึงไม่ได้เป็นเพียงความตายทางชีวภาพ แต่เป็นความตายเชิงสัญลักษณ์ (Leming & Dickinson, 1994) เนื่องจากการตายของบุคคลส่งผลต่อผู้อื่นที่มีปฏิสัมพันธ์กันภายใต้บริบททางวัฒนธรรม

ประเภทของความตาย

งานเขียนของ Sudnow (1967) แบ่งความตายเป็น 3 ประเภทใหญ่ คือ ความตายทางคลินิก (Clinical Death) ความตายทางชีวภาพ (Biological Death) และความตายทางสังคม (Social Death) (ฐิตินันท์ ฝวนิล , 2566) ผู้วิจัยจัดให้ความตายทางคลินิกกับความตายทางชีวภาพอยู่ในการให้ความหมายความตายในโลกทางกายภาพ ส่วนความตายทางสังคมนั้นเป็นความตายในโลกทางสังคมที่เกิดขึ้นได้ตลอดชีวิต เกี่ยวข้องกับการให้คุณค่าเชิงบรรทัดฐาน (Tomasini, 2017 อ้างถึงใน ฐิตินันท์ ฝวนิล , 2566) ความตายทางสังคมว่าเป็นการดำรงอยู่แต่ปราศจากความหมาย (ภาวีกา ศรีรัตนบัลล์, 2561) ผู้ที่ตายทางสังคม คือผู้ที่ไม่มียุติสัมพันธ์กับผู้อื่นทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่ ผู้ที่ตายอย่างโดดเดี่ยว และผู้ตายที่เมื่อเวลาผ่านไป ได้หายไปจากการรับรู้ของผู้คนว่าเคยมีตัวตนใน

สังคมมาก่อน การตายและความตายเป็นสิ่งที่ถูกจัดการและถูกจัดระเบียบทางสังคม (ภาวิกา ศรีรัตนบัลล์, 2561) สังคมสมัยใหม่จัดการเรื่องความตายโดยสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ได้แก่ ระบบการแพทย์ที่ตอบสนองการเจ็บป่วยและการตาย สถาบันครอบครัวและศาสนามีบทบาทจัดการเรื่องพิธีศพ สังคมแต่ละวัฒนธรรมจึงมีความคิดเกี่ยวกับการตายดี การตายร้าย และวิธีจัดการให้เกิดการตายดี (Walter, 2003; เพ็ญจันทร์ ประดับมุข-เซอร์เรอร์, 2560; เอกภพ สิทธิวรรณธนะ, 2556)

การเตรียมตัวตาย (Death Preparation)

การเตรียมตัวตาย หมายถึง การกระทำใด ๆ ขณะยังมีชีวิตอยู่เพื่อให้เกิดความพร้อม และยอมรับหากความตายมาถึง มีเป้าหมายหลากหลาย เพื่อให้ตายดี ตายอย่างมีศักดิ์ศรี ตายอย่างหมดห่วง ตายโดยไม่เป็นภาระให้ครอบครัวหรือคนที่อยู่ข้างหลัง การเตรียมตัวตาย ประกอบด้วย การคิด การสื่อสารเกี่ยวกับความตาย การกระทำ การตัดสินใจเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตนเองภายหลังจากจบชีวิต ผู้สูงอายุเป็นวัยที่มีแนวโน้มเตรียมตัวตายมากกว่าช่วงอายุอื่น การเตรียมตัวตายยังเป็นการทวนระลึกถึงอดีต ความทรงจำ สร้างความหมายต่อเนื่องของการมีชีวิตจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ผู้สูงอายุที่วางแผนเตรียมตัวตายจะสร้างความหมายร่วม (Shared meaning) เรื่องความตายกับคนในครอบครัวผ่านการสื่อสาร “สั่งเสีย” “เปรย” “สั่ง” ซึ่งเป็นการสื่อสารด้วยคำพูด หรือเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร หรือกระทำการและบอกคนในครอบครัวไว้ เช่น การบริจาคอวัยวะ การบริจาคร่างกาย การเขียนหนังสือแสดงเจตนา (Living Will)

จากการทบทวนวรรณกรรม คนในแต่ละวัฒนธรรมมีความแตกต่างในเรื่องที่ให้ความสำคัญและขอบเขตการเตรียมตัว แนวคิดการเตรียมตัวตายที่เน้นศาสนาเป็นแกนหลักให้ความสำคัญกับการเตรียมตัวด้านพุทธิปัญญา และด้านจิตใจของบุคคล (พระครูอรุณจริยานุวัตร, 2564 ; ประสิทธิ์กุลบุญญา, 2563) ซึ่งใช้การสื่อสารภายในบุคคล การมีปฏิสัมพันธ์กับตนเองเป็นหลัก ส่วนแนวคิดการเตรียมตัวตายที่เน้นเศรษฐกิจเป็นแกนหลัก ให้ความสำคัญกับปฏิสัมพันธ์กับบุคคลผ่านการให้ความหมายของความตายที่สถาบันทางสังคมเป็นผู้กำหนด เกี่ยวข้องกับปัจจัยทางเศรษฐกิจและการเตรียมสภาพแวดล้อมสำหรับผู้สูงอายุ เช่น เรื่องบ้านพักผู้สูงอายุ การตัดสินใจในช่วงขณะกำลังตายตามการให้ความหมายทางการแพทย์ การวางแผนการดูแลรักษาล่วงหน้า (Advance Care Directive) และเรื่องการจัดงานศพ (Chan & Yau, 2009 ; Chan & Thang, 2022) ปฏิสัมพันธ์เพื่อเตรียมตัวตายนี้ ผู้สูงอายุในฐานะผู้กระทำการ เป็นผู้ตัดสินใจเลือกกว่า จะเตรียมตัวตายในขอบเขตใด มิติใด ให้ความสำคัญกับขอบเขตไหน และสื่อสารเพื่อเตรียมตัวตายในระดับใด

ช่วงระยะเวลาการเตรียมตัวตาย

การเตรียมตัวสำหรับความตาย ไม่ได้จำกัดเฉพาะช่วงระยะเวลาที่กำลังจะตาย (End of Life) เมื่อบุคคลวางแผนเรื่องความตายซึ่งไม่ทราบว่าจะเกิดขึ้นเมื่อใด คือการวางแผนว่าจะใช้ชีวิตอย่างไร (Dorji & Lapierre, 2022) แบ่งช่วงระยะเวลาการตายเพื่อการเตรียมตัวตายออกได้เป็น 3 ช่วง ช่วงก่อนตาย ช่วงขณะกำลังจะตาย และช่วงหลังความตาย (กฤตินิ วัฒนรัฐภูมิสิทธิ์, 2558 ; ภาวิกา ศรีรัตนบัลล์, 2566)

(1) ช่วงก่อนตาย เป็นช่วงเวลาการดำเนินชีวิตตามปกติ บุคคลทุกช่วงวัยเตรียมตัวตายในรูปแบบการสื่อสารและการกระทำเพื่อช่วงขณะกำลังจะตาย (End of Life) หรือเพื่อความมุ่งหวังหลังการตาย ได้แก่ การเจริญมรณสติในชีวิตประจำวันของชาวพุทธ (Dorji & Lapierre, 2022) ความเชื่อชาวพุทธเรื่องการทำกุศลเพื่อให้เกิดใหม่ในสถานะที่ดีกว่าเดิม การสวดคัมภีร์อัลกุรอานซึ่งเป็นกิจวัตรประจำวันของมุสลิม (Dorji & Lapierre, 2022) การใช้ชีวิตให้คุ้มค่า ได้ทำสิ่งที่อยากทำสักครั้งก่อนตาย (Bucket List) (กฤตินี ญัฏฐวุฒิสิริ, 2558) การจัดบ้าน (Death Cleaning) การทบทวนชีวิตที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน ด้วยการสื่อสารผ่านการเล่าเรื่อง การเขียนประวัติชีวิตด้วยตนเองหรือโดยนักเขียน (2) ช่วงขณะกำลังจะตาย เป็นระยะเวลาที่อยู่ในวาระสุดท้ายของชีวิต (End of Life) ซึ่งไม่มีใครสามารถทราบได้ว่าตนเองจะอยู่ในภาวะใกล้ตายรูปแบบไหน บุคคลสื่อสารล่วงหน้ากับคนใกล้ชิดในรูปแบบการสื่อสารด้วยวาจา หรือ “การสั่งเสีย” การเขียนหนังสือแสดงเจตนาว่า เมื่อถึงวาระสุดท้ายของชีวิตและไม่มีสติสัมปชัญญะแล้ว มีความต้องการอย่างไร และใครคือตัวแทนที่จะรักษาเจตนาที่ได้สื่อสารไว้ และ (3) ช่วงหลังความตายเป็นการวางแผนจัดการเรื่องที่จะเกิดขึ้นภายหลังความตายของตน ได้แก่ การบริจาคอวัยวะ และ/หรือร่างกาย การวางแผนการจัดงานศพตนเอง การจัดงานระลึกถึง สุสานที่จองไว้ การเขียนอัตชีวประวัติ การเตรียมหนังสืองานศพ การทำประกันชีวิต การทำพินัยกรรม การสั่งเสียเรื่องการจัดการทรัพย์สิน การล่อยอังคาร

การสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุ

แบ่งตามระดับการสื่อสาร ได้แก่ การสื่อสารภายในบุคคล การสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารในกลุ่มบุคคล และการสื่อสารระดับสาธารณะ

การสื่อสารภายในบุคคล (Intrapersonal Communication) เป็นความคิด การพูดกับตนเองในใจ ได้แก่ ทศนคติต่อความตาย การภาวนาในพุทธศาสนา มรณานุสติ การละหมาดอธิษฐาน ขอพรต่อพระเจ้าของมุสลิม การอธิษฐานของคริสตชน การคิดและเขียนหนังสือแสดงเจตนา

การสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Communication) เป็นการสื่อสารเฉพาะหน้าหรือผ่านสื่อ การสื่อสารระหว่างบุคคลนี้อาจจะเป็นการสื่อสารระหว่างผู้สูงอายุกับลูกหลาน ญาติ เพื่อน หรือเป็นการสื่อสารกับผู้ให้คำแนะนำ การพูดคุยกับบุคลากรทางสาธารณสุข การเล่าเรื่องให้นักเขียนเพื่อเขียนประวัติชีวิต

การสื่อสารในกลุ่มบุคคล (Group Communication) เป็นการสื่อสารในกลุ่มสังคมหรือกลุ่มสนใจร่วมกัน ผู้สูงอายุใช้สื่อเฉพาะกิจ ได้แก่ กลุ่มเขียนหนังสือแสดงเจตนา การอบรมเชิงปฏิบัติการเขียนพินัยกรรม, การอบรมเผชิญความตายอย่างสงบ การเรียนรู้เรื่องการเตรียมตัวตายในหลักสูตรโรงเรียนผู้สูงอายุ

การสื่อสารกลุ่มย่อยระหว่างผู้สูงอายุกับคนในครอบครัว ผู้ดูแล ในกรณีที่เป็นผู้ป่วยระยะท้าย ได้แก่ การประชุมครอบครัว การวางแผนการดูแลรักษาล่วงหน้า (Advance Care Planning) การสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายในระดับกลุ่มบุคคลที่มาจากต่างบทบาทหน้าที่ เกิดความไม่เข้าใจกันจากการให้ความหมาย ความสำคัญในเรื่องที่แตกต่างกัน มีโอกาสเกิดปัญหาหรืออุปสรรคการ

สื่อสาร

การสื่อสารระดับสาธารณะ (Public Communication) เป็นการสื่อสารเรื่องการเตรียมตัวตายของตนสู่สาธารณะ ด้วยช่องทางสื่อสังคม เฟซบุ๊ก ยูทูป หรือการสื่อสารโดยผู้สูงอายุสื่อสารอัตลักษณ์ตนเองต่อสาธารณะ ได้แก่ การเขียนอัตชีวประวัติเตรียมสำหรับหนังสืองานศพ การเขียนบทความเรื่องการเตรียมตัวตาย การบรรยายในเวทีเสวนา สัมมนา การบันทึกวิดีโอทัศน์หรือเสียงสำหรับขอขอบคุณผู้ร่วมงานศพ

ระเบียบวิธีการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้

(1) การศึกษาวิจัยเอกสาร ศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างความหมายเรื่องความตายของสถาบันในสังคม งานวิจัยเรื่องการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุ และ (2) การวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาเรื่องการให้ความหมาย เรื่องและเนื้อหา สื่อที่ใช้ ของผู้สูงอายุที่สื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายกรณีศึกษา 18 คน เครื่องมือที่ใช้คือ แบบสัมภาษณ์ชนิดมีโครงสร้าง

คุณสมบัติของกลุ่มตัวอย่างเพื่อเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant) เป็นผู้อายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป ปฏิบัติกิจวัตรประจำวันด้วยตนเองได้ รับรู้ มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ สามารถสื่อสารเข้าใจ มีความสมัครใจ ยินดีให้ความร่วมมือในการวิจัย

ผู้สูงอายุกรณีศึกษา 18 คน คัดเลือกตามช่วงวัย (ผู้สูงอายุวัยต้น , วัยกลาง และวัยปลาย) ผู้วิจัยเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เป็นผู้สูงอายุทั้งเพศชาย หญิง สมณเพศ (พระแม่ชี) อยู่ในสภาพแวดล้อมทางสังคมแตกต่างกัน เป็นชาย 8 คน หญิง 8 คน พระสงฆ์ 1 รูป แม่ชี 1 รูป ผู้สูงอายุอยู่ในช่วงผู้สูงอายุวัยต้น (60-70 ปี) 7 คน/รูป อยู่ในช่วงผู้สูงอายุวัยกลาง (71-80 ปี) 7 คน/รูป และผู้สูงอายุวัยปลาย (81 ปีขึ้นไป) 4 คน ผู้สูงอายุนับถือพุทธศาสนา 14 คน นับถือศาสนาอิสลาม 2 คน นับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก 1 คน และไม่นับถือศาสนา 1 คน กลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก มีรายละเอียดดังตารางหมายเลข 1

ตารางหมายเลข 1 ข้อมูลของกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้สูงอายุ	เพศ	อายุ	อาชีพเดิม/ปัจจุบัน	ศาสนา	การพักอาศัย
• ผู้สูงอายุวัยปลาย 1	ชาย	95	ผู้บริหารงานสาธารณสุข	พุทธ	ครอบครัวขยาย
• ผู้สูงอายุวัยปลาย 2	ชาย	91	ราชบัณฑิต	พุทธ	บุตรชาย สะใภ้
• ผู้สูงอายุวัยปลาย 3	หญิง	89	ชาวสวน	พุทธ	บุตรสาว
• ผู้สูงอายุวัยปลาย 4	หญิง	84	ผู้บรรยายธรรม	พุทธ	คนเดียว
• ผู้สูงอายุวัยกลาง 1	หญิง	74	อาจารย์ ร.ร.มัธยมศึกษา	พุทธ	หลานสาว 3 คน
• ผู้สูงอายุวัยกลาง 2	ชาย	74	รับจ้างขับมอเตอร์ไซด์	อิสลาม	ภรรยา บุตร

ผู้สูงอายุ	เพศ	อายุ	อาชีพเดิม/ปัจจุบัน	ศาสนา	การพักอาศัย
• ผู้สูงอายุวัยกลาง 3	ชาย	74	สื่อมวลชน	ไม่มี	ภรรยา
• ผู้สูงอายุวัยกลาง 4	ชาย	73	วิศวกรกรมชลประทาน	พุทธ	ภรรยา
• ผู้สูงอายุวัยกลาง 5	หญิง	72	อาจารย์มหาวิทยาลัย	พุทธ	พี่สาว แม่บ้าน
• ผู้สูงอายุวัยกลาง 6	ชาย	71	ผู้บริหารสำนักศิลปากร	พุทธ	ภรรยา
• ผู้สูงอายุวัยกลาง 7	แม่ชี	71	แม่ชีนักวิชาการ	พุทธ	คนเดียว
• ผู้สูงอายุวัยต้น 1	ชาย	69	ข้าราชการระดับสูง	อิสลาม	ครอบครัวขยาย
• ผู้สูงอายุวัยต้น 2	หญิง	68	ช่างตัดเย็บเสื้อผ้า	พุทธ	คนเดียว
• ผู้สูงอายุวัยต้น 3	ชาย	66	อดีตเอกอัครราชทูต	พุทธ	ภรรยา • บุตร
• ผู้สูงอายุวัยต้น 4	พระ	66	พระเจ้าอาวาสวัด	พุทธ	กุฏิที่วัด
• ผู้สูงอายุวัยต้น 5	หญิง	64	หัวหน้าชุมชน	พุทธ	ครอบครัวขยาย
• ผู้สูงอายุวัยต้น 6	หญิง	61	ตัวแทนประกัน	คริสต์	สามี
• ผู้สูงอายุวัยต้น 7	หญิง	60	เจ้าของธุรกิจ	พุทธ	ครอบครัวขยาย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยใช้แบบสอบถามชนิดมีโครงสร้างและแบบปลายเปิด แบ่งออกเป็น 3 ตอน ตอนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคล ตอนที่ 2 ความหมาย และการสื่อสารเรื่องความตาย ตอนที่ 3 พฤติกรรมการสื่อสารเรื่องการเตรียมตัวตาย

การเก็บรวบรวมข้อมูลและการพิทักษ์สิทธิกลุ่มตัวอย่าง

ผู้วิจัยขออนุมัติการพิจารณาจากคณะกรรมการพิจารณาจริยธรรมการวิจัยในคน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ติดต่อผู้สูงอายุกรณีศึกษาแต่ละท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ พร้อมกับชุดเอกสารที่ได้รับการอนุมัติจากคณะกรรมการพิจารณาจริยธรรม เมื่อผู้สูงอายุอนุญาตแล้ว จึงขออนุญาตหมายวันเวลา สถานที่ที่มีความเป็นส่วนตัวและไปพบ ชี้แจงวัตถุประสงค์ ประโยชน์และความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้น รายละเอียดขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ระยะเวลา การปรากฏชื่อสกุล กรณีศึกษาผู้ให้สัมภาษณ์ ภายหลังชี้แจง และให้อ่านเอกสารการพิทักษ์สิทธิ์ ใบบินยอมเข้าร่วมวิจัย จนเข้าใจและขอให้ลงนาม

ผลการวิจัย

การให้ความหมายความตายของผู้สูงอายุ

ภาษาทำหน้าที่สื่อความหมายเรื่องความตายตามทัศนคติของผู้สูงอายุ ผู้สูงอายุสื่อสารภายในตนเองคิดเรื่องความตายในฐานะที่เป็นผู้กระทำการเตรียมตัวตายทั้งโลกทางกายภาพและโลกทาง

สังคม ขณะเดียวกัน ภาษาเรื่องความตาย (Dying Language) คือสัญลักษณ์ที่ผู้สูงอายุใช้สื่อสาร กำหนดความหมายร่วมกันถึงเรื่องความตายในการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันกับบุคคลอื่นในสังคม สะท้อนถึงความคิดว่าบุคคลมีแผนการกระทำต่อโลกทางสังคมอย่างไร ซึ่งมาจากแนวความคิดเกี่ยวกับตนเอง การรู้จักคิด โลกทัศน์ต่อเรื่องความตาย ภาษาเรื่องความตายเป็นรหัสทางสังคม (Social Code) แสดงพฤติกรรมเชิงความสัมพันธ์กับผู้อื่น และการให้ความหมายเรื่องความตายของผู้สูงอายุ ผู้สูงอายุสื่อสารภาษาเรื่องความตายโดยใช้คำ วลีที่หลากหลายทั้งชนิดและประเภท ผู้วิจัยนำมาจัดแบ่งกลุ่มได้ 5 ความหมาย ดังนี้

ความหมายที่ 1 ความตาย หมายถึง การไม่มีชีวิตอยู่ หมดสภาพความเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นความตายทางกายภาพ และความตายทางชีวภาพ ตรงกับการความหมายทางการแพทย์ และทางกฎหมาย

“ความตายหมายถึงการไม่มีชีวิตอยู่ การไม่หายใจ การละสังขารจากโลกนี้ไป” (ผู้สูงอายุวัยกลาง 4)

“เพราะเราคิดว่าตายแล้วก็สูญ กลับคืนไปเป็นธาตุทั้งสิ้น...” (ผู้สูงอายุวัยกลาง 6)

“สมองไม่มีคลื่นไฟฟ้า” (ผู้สูงอายุวัยปลาย 1 ผู้บริหารสาธารณสุข)

ความหมายที่ 2 ความตาย หมายถึง การที่จิตแยกหรือสละจากร่าง การเคลื่อนย้ายของจิต ผู้สูงอายุกรณีศึกษาที่ให้ความหมายนี้มาจากความเชื่อทางพุทธศาสนา ความตายที่จิตแยกหรือสละจากร่างนี้ ร่างกายสิ้นสุดคืนสู่ธรรมชาติ แต่จิตยังคงอยู่

“...ความตายหมายถึงจิตที่ดับ...” (ผู้สูงอายุวัยกลาง 7 นักบวชนักวิชาการหญิง)

“..ความตายคือสภาวะที่ร่างกายซึ่งเปรียบเหมือนบ้านเรือน หมดลมหายใจ เริ่มเนา เบียดสลายคืนสู่ธาตุดั้งเดิม คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ หมดสิ้นไป ส่วนจิตใจซึ่งเป็นพลัง ไม่เกิดไม่ตาย ยังคงวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏตามผลแห่งการกระทำ (กรรม) ของตน” (ผู้สูงอายุวัยปลาย 4 ผู้บรรยายพุทธธรรม)

ความหมายที่ 3 ความตาย หมายถึง การเปลี่ยนภพตามพระประสงค์ของพระเจ้า ผู้สูงอายุที่นับถือศาสนาอิสลาม กล่าวถึงการมีชีวิตอยู่และการตายว่า เป็นไปตามพระประสงค์ของพระเจ้า หน้าที่ของมุสลิมคือ มีความพร้อมสำหรับความตายคือการเปลี่ยนภพ ด้วยการปฏิบัติตามหลักศาสนา ความตายสำหรับคริสตชน คือการกลับไปอยู่กับพระเจ้า

“...ความตายในความหมายของอิสลามเป็นเรื่องการเปลี่ยนภพ เพราะในโลกปัจจุบันเปรียบเสมือนทางผ่าน เมื่อเราตาย จะไปรอวันตัดสินที่บัลซัค เป็นโลกที่สาม เมื่อตัดสินแล้ว ถ้าทำผิดต้องถูกลงโทษ ถ้าทำดีถูกต้องตามหลักศาสนา ได้ขึ้นสวรรค์...” (ผู้สูงอายุวัยต้น 1 นับถือศาสนาอิสลาม)

“...เราสื่อสารตรงกับพระเจ้า อธิษฐานทุกวันว่า ถ้าเราตาย ขอให้พระมารับเราไปอยู่ด้วย...” (ผู้สูงอายุวัยต้น 6 นับถือศาสนาอิสลาม)

ความหมายที่ 4 ความตาย หมายถึง การเดินทางครั้งใหม่ การเกิด ผู้สูงอายุให้ความหมายตามหลักพุทธศาสนา เรื่องจุดจิตดับ ปฏิสนธิจิตเกิด เป็นการเดินทางครั้งใหม่

“...มรณานุสติคือให้ระลึกได้ ไม่ประมาท แต่พอมรณานุสติแล้ว ต้องปฏิสนธิทันที มรณานุสติเป็นครั้งหนึ่งของความจริง ต้องเตรียมอีกครั้งหนึ่ง คือปฏิสนธิด้วย การเตรียมตัวตายคือการเตรียมตัวเกิด ซึ่งเป็นโอกาส เพราะการเกิดคือการที่เราสามารถทำให้ดีขึ้น ถ้าทุกคนรู้อย่างนี้ จะไม่กลัวตาย เพราะมีโอกาสได้แก้ตัว” (ผู้สูงอายุวัยต้น 3)

ความหมายที่ 5 ความตาย หมายถึง การพลัดพรากหรือถูกทำให้พลัดพรากจากที่เป็นอยู่ ผู้สูงอายุใช้คำว่า มาเอาไป ไม่อยู่ เป็นความตายทางสังคมที่ถูกแยกจากคนในครอบครัว

“...ไม่รู้ว่าจะมาเอาไปเมื่อไร...” (ผู้สูงอายุวัยต้น 5)

เรื่องและเนื้อหาสาระที่ผู้สูงอายุสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตาย

จัดแบ่งเรื่องและเนื้อหาสาระที่ผู้สูงอายุสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายโดยการใช้เกณฑ์เรื่องปฏิสัมพันธ์ คือ การมีปฏิสัมพันธ์กับตนเอง และการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น สำหรับการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นนั้น แบ่งตามช่วงระยะเวลาเป้าหมายของเนื้อหาสาระ

ขอบเขตแรก เรื่องและเนื้อหาสาระที่ผู้สูงอายุมีปฏิสัมพันธ์กับตนเอง มีที่มาจากความเชื่อทางศาสนา บทบาทหน้าที่ของผู้สูงอายุ และเกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์ตนเองของผู้สูงอายุและอัตลักษณ์ทางสังคม

“...ไปทำบุญตัดลูกนิมิต ได้ทำแล้วทุกอย่าง สร้างห้องไว้ห้องหนึ่งที่โรงพยาบาลเจริญกรุงประชารักษ์ วัดที่กำแพงเพชร ทำหอรขัง ศาลา เมรุ สร้างให้เสร็จ ซ้อมรถให้คันหนึ่ง ที่คิดไว้ทำได้หมดแล้ว ได้เงินมาจากเรื่องที่ดิน ทำบุญเลี้ยงพระสามวัด ถวายเงินเข้าวัดล้านหนึ่ง ทำอะไรเสร็จทุกอย่างแล้ว ถ้าจะตายก็ไม่ใช่ไรหรอก สบายสบาย...” (ผู้สูงอายุวัยปลายที่ 3)

“...การทำตามบัญญัติศาสนาอิสลามเปรียบเสมือนการทำตามระเบียบ หรือการถือศีลห้าของชาวพุทธ...” (ผู้สูงอายุวัยต้นที่ 1 นับถือศาสนาอิสลาม)

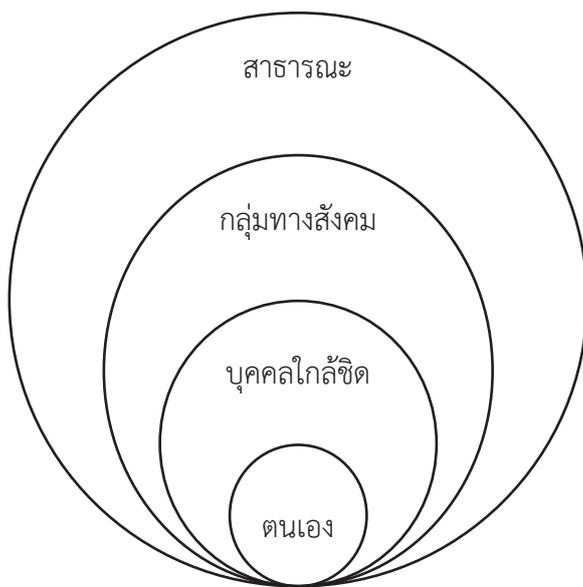
“...การเตรียมตามหลักศาสนา คือการเตรียมจิตใจ เข้าจะฟังมิสซาทุกวันระหว่างออกกำลังกาย มิสซาจะมีบทเทศน์ทุกวัน มีบทอ่านคัมภีร์เก่า คัมภีร์ใหม่ และคุณพ่ออธิบาย...” (ผู้สูงอายุวัยต้นที่ 6 คริสตชน)

ขอบเขตที่สอง เรื่องและเนื้อหาสาระที่ผู้สูงอายุมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ในช่วงระยะก่อนตาย ช่วงระหว่างตาย และช่วงหลังความตาย (1) ช่วงระยะก่อนตาย ผู้สูงอายุมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลในครอบครัว บุคคลที่รักและไว้วางใจ บุคคลในบังคับบัญชา ได้แก่ การจัดการโอนมอทรัพย์สินเงิน บ้านที่ดิน หนังสือ การแยกทรัพย์สินส่วนบุคคลกับทรัพย์สินมูลนิธิ การเตรียมและจัดหามรดก

เอกสารที่สำคัญ เช่น ใบล้างบาป เงินฝากฉกฉวยกิจสงเคราะห์ เอกสารบริษัท (2) ช่วงระหว่างตาย ผู้สูงอายุมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลในครอบครัว เรื่องเจตจำนงไม่ยื้อชีวิตเมื่อถึงวาระสุดท้ายโดยการใช้เครื่องมือทางการแพทย์ เจตจำนงขอตายที่บ้าน ไม่ตายที่โรงพยาบาล การเขียนหนังสือแสดงเจตนา และ (3) ช่วงหลังความตาย ผู้สูงอายุสื่อสารเรื่องการจัดการเรื่องงานศพกับการจัดการหลังงานศพ ได้แก่ การรับรองแขกในงานศพ ภาพตั้งหน้าศพ วัดที่จัดงาน การจัดการหลังการเผาศพ

เป้าหมายการเตรียมตัวตายและระดับการสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตาย

เป้าหมายการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุแบ่งออกได้เป็น 4 กลุ่ม ดังนี้ กลุ่มแรก มีเป้าหมายการเตรียมตัวเรื่องของตนเองเพียงอย่างเดียว กลุ่มที่สอง มีเป้าหมายการเตรียมตัวเรื่องของตนเอง และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบุคคลใกล้ชิด กลุ่มที่สาม มีเป้าหมายการเตรียมตัวเรื่องของตนเอง เรื่องที่เกี่ยวข้องกับบุคคลใกล้ชิด และกลุ่มทางสังคม กลุ่มที่สี่ มีเป้าหมายการเตรียมตัวเรื่องของตนเอง เรื่องที่เกี่ยวข้องกับบุคคลใกล้ชิด กลุ่มทางสังคม และสาธารณะ ดังแสดงในแผนภาพที่ 2

แผนภาพที่ 2 เป้าหมายการเตรียมตัวตาย และระดับการสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตาย

สื่อและช่องทางการสื่อสารการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุกรณีศึกษา

จากปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์การเตรียมตัวตาย 2 ขอบเขต คือ การเตรียมตัวตายภายใน และการเตรียมตัวตายภายนอก การเตรียมตัวตายภายใน ผู้สูงอายุมีปฏิสัมพันธ์กับตนเอง สื่อสารภายใน โดยใช้สื่อบุคคลคือตัวผู้สูงอายุเอง การเตรียมตัวตายภายนอก ผู้สูงอายุมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นโดยใช้การสื่อสารระหว่างบุคคล สื่อสารกับผู้ใกล้ชิด และกลุ่มทางสังคม

สื่อและช่องทางการสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุ ได้แก่ สื่อบุคคล สื่อเฉพาะกิจ สื่อเชิงวัฒนธรรม สื่อวัตถุ และสื่อสังคม

สื่อบุคคล เป็นจุดเริ่มต้นของการเตรียมตัวตาย ผู้สูงอายุเปิดรับข่าวสาร ศึกษาข้อมูล หรือเรียนรู้จากประสบการณ์ ผู้สูงอายุกรณีศึกษามีภูมิหลังเลือกเปิดรับข้อมูลข่าวสารซึ่งจะส่งผลต่อกระบวนการคิด และการสื่อสารภายในตนเอง พฤติกรรมการสื่อสารมีทั้งพฤติกรรมภายในกับพฤติกรรมภายนอก พฤติกรรมภายใน ได้แก่ การสวดมนต์ การอธิษฐาน การเจริญมรณสติ ส่วนพฤติกรรมภายนอก ผู้สูงอายุแสดงออกด้วยเรื่องเล่า คำพูด หรือเขียน ตัวอย่างผู้สูงอายุที่มีภูมิหลังศึกษาและปฏิบัติธรรมเตรียมตัวตายในเรื่อง เนื้อหา ซึ่งมีที่มาจากความเชื่อทางศาสนา

สื่อเฉพาะกิจ เป็นสื่อที่สถาบันทางสังคมได้ออกแบบ สื่อสารเชิงชวนให้คนในสังคมวางแผนการเตรียมตัวตาย สื่อเฉพาะกิจ ได้แก่ การจัดอบรมเรื่องการตายดี การดูแลแบบประคับประคอง การเขียน Living Will แต่ละสถาบันหรือหน่วยงานที่จัด มีการใช้สื่อหลากหลาย เช่น แบบการจัดทำพินัยกรรม แบบการเขียนหนังสือแสดงเจตนา สมุดเบาใจ ผู้สูงอายุวัยกลาง 3 ได้ใช้ตัวอย่างการเขียนหนังสือแสดงเจตนาจากเข้าฟังการบรรยายเรื่องการตายดี

สื่อเชิงวัฒนธรรม สื่อเชิงวัฒนธรรมที่สร้างขึ้นและมีผลตั้งแต่ยังมีชีวิตอยู่เพื่อลดภาระของชีวิต ได้แก่ การแบ่งทรัพย์สินบางส่วนให้ลูก Death Cleaning สื่อกิจกรรมทางศาสนา การสร้างบุญกุศล การปฏิบัติธรรม การสวดภาวนา อธิษฐานต่อพระเจ้า การละหมาด การถือศีลอด การจัดการของสะสม ของรัก การเตรียมตำราความรู้ของตนเองหรือของตระกูลเป็นหนังสืองานศพ

สื่อวัตถุ ผู้สูงอายุมีการจัดเตรียมข้าวของเครื่องใช้ และสิ่งเสียดกับบุคคลใกล้ชิด ผู้สูงอายุวัยต้นที่ 5 เตรียมภาพตนเองใส่กรอบสำหรับตั้งในการบำเพ็ญกุศลงานศพและสิ่งเสียดลูกไว้ ผู้สูงอายุวัยปลายที่ 3 จัดเตรียมเสื้อผ้า ผ้าห่อ หากตนเองเสียชีวิต เตรียมอุปกรณ์เครื่องใช้สำหรับการจัดทำพิธี

สื่อสังคม ผู้สูงอายุสื่อสารเรื่องของตนเองกับครอบครัว คนใกล้ชิด ทั้งในปัจจุบัน หรือเล่าเรื่องอดีต ผ่านช่องทางสื่อสังคม (Social Media) แพลตฟอร์มเฟซบุ๊ก โดยต้องการบันทึกประวัติชีวิต (Life Histories) ตนเอง ส่งต่อเรื่องราวความทรงจำให้คนรุ่นหลัง (ผู้สูงอายุวัยกลางที่ 6) หรือเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณะเพื่อเป็นวิทยาทาน (ผู้สูงอายุวัยต้นที่ 3 และผู้สูงอายุวัยต้นที่ 7)

สรุปและอภิปรายผล

ความตายเป็นหัวข้อเรื่องต้องห้ามที่คนในสังคมไม่เอ่ยถึง เอยถึง ซึ่งมาจากความเชื่อที่ว่าความตายเป็นเรื่องอัปมงคล ความรู้สึกไม่เอ่ยจากโลกนี้ไป ไม่เอ่ยจากสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก คำว่าตาย เป็นคำที่ต้องห้าม (Taboo) ในวัฒนธรรมทั้งตะวันตกและตะวันออก แม้ว่าในปัจจุบันด้วยสภาพสังคมผู้สูงอายุและความจำเป็นในการจัดการชีวิตระยะท้ายของผู้สูงอายุ การพูดเรื่องความตายเริ่มเป็นประเด็นวาระที่สังคมและผู้สูงอายุเกิดความตระหนักว่าต้องวางแผนและจัดการตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ สังคมประเทญี่ปุ่น เกิดวัฒนธรรม “ซูคัทสึ” การวางแผนชีวิตระยะท้าย การสื่อสารด้วย Ending Note เพื่อระบุตัวตนและความต้องการจัดการชีวิตระยะท้าย สหรัฐอเมริกามีกฎหมายผู้สูงอายุที่จะเข้าอยู่ในบ้านพักผู้สูงอายุต้องจัดทำเอกสาร Advance Directives

งานวิจัยการสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุนี้ ศึกษาการเตรียมตัวตายในมิติการสื่อสาร ผู้สูงอายุในฐานะผู้ส่งสาร ผู้กระทำการคิด วางแผน และมีปฏิสัมพันธ์ ทำการสื่อสารในระดับต่าง ๆ เริ่มต้นจากการสื่อสารภายในตนเอง การสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารในกลุ่มย่อย และการสื่อสารสาธารณะ

ผู้สูงอายุให้ความหมายเรื่องความตาย 5 ความหมาย คือ (1) การไม่มีชีวิตอยู่ (2) การเคลื่อนย้ายของจิต (3) การเปลี่ยนภพตามพระประสงค์ของพระเจ้า (4) การเดินทางครั้งใหม่-การเกิด และ (5) การพลัดพรากหรือถูกทำให้พลัดพรากจากที่เป็นอยู่ การเรียนรู้เรื่องความตายของผู้สูงอายุมาจากการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) จากสถาบันครอบครัว สถาบันทางศาสนา, ประสบการณ์โดยตรงและโดยอ้อม ความตายของบุคคลในครอบครัว, สื่อบุคคลและสื่อสถานที่จากสถาบัน

ครอบครัว สถาบันทางศาสนา, สื่อดั้งเดิม ได้แก่ คัมภีร์ศาสนา หนังสือ, สื่อเฉพาะกิจ ได้แก่ พิธีกรรมทางศาสนา กิจกรรมการให้ความรู้, สื่อใหม่ เทคโนโลยีการสื่อสารที่เผยแพร่ความรู้ เช่น พอดคาสต์ การสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายเป็นการกระทำทางสังคม ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุมี 4 ปัจจัยหลัก ได้แก่ ปัจจัยตัวบุคคล ปัจจัยศาสนา ปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรม และปัจจัยสถานภาพทางสังคมเศรษฐกิจ ปัจจัยตัวบุคคล ผู้สูงอายุที่สื่อสารเตรียมตัวตายเป็นผู้ที่ยอมรับความตาย (Death Acceptance) (Sureporn & Ratchaneekorn, 2020) มีแนวคิดต่อตนเอง (Self Concept) ที่ต้องการกำหนดชีวิตตนเองจากปัจจุบันไปจนถึงวาระสุดท้าย อยู่ในสถานะผู้ส่งสาร หรือผู้ร่วมสร้างสาร (Sender or Message co-creator) ปัจจัยในตัวบุคคลที่สำคัญคือ ปัญหา และปัจจัยด้านจิตวิทยา ได้แก่ แรงจูงใจ แนวคิดต่อตนเอง และบุคลิกภาพของผู้สูงอายุ ซึ่งปัจจัยเรื่องปัญหาสอดคล้องกับงานวิจัยของประสิทธิ์ กุลบุญญา (2563) แรงจูงใจการสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายที่สำคัญ มาจากการคาดการณ์อนาคตและความต้องการจัดการเรื่องที่เกิดการณืไว้โดยไม่ต้องทำให้เป็นภาระของผู้อื่น ภาระที่ผู้สูงอายุวิตกกังวล ได้แก่ เรื่องความทุกข์ทรมานจากการเจ็บป่วยจนช่วยเหลือตนเองไม่ได้ การถูกยื้อชีวิตด้วยเทคโนโลยีทางการแพทย์ การคาดการณ์อนาคตนอกจากเรื่องกายภาพ สุขภาพของตนเองแล้ว ผู้สูงอายุที่เป็นเสาหลักในครอบครัว ที่พึ่งทางการเงิน ยังมีความเป็นห่วงชีวิตความเป็นอยู่ของลูกหลานหลังจากความตายของตนเอง ส่งต่อทรัพย์สิน จัดทำพินัยกรรม สอดคล้องกับงานวิจัยต่างประเทศ การเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุ เชื้อสายจีนในสิงคโปร์ ผู้สูงอายุญี่ปุ่น (Chan, C. K. L. Y., Matthew K. (2009), Chan, H. H., & Thang, L. L. (2022)) ปัจจัยศาสนา ผู้สูงอายุต่างศาสนา นอกเหนือจากเนื้อหาสารหรือตัวบทที่สื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายแตกต่างกันแล้ว ช่วงระยะเวลากับความคิดในการเตรียมตัวไม่เหมือนกัน ผู้สูงอายุที่นับถือพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการเตรียมตัวขณะตาย มีสติและจิตใจจดจ่อกับสิ่งดีงามเพื่อไปสู่สุคติ ส่วนมุสลิมและคริสตชน ผู้สูงอายุมีความคิดเตรียมตัวที่จะไปอยู่กับพระเจ้า ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาหลังความตาย ปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรม ผู้สูงอายุไทยรับอิทธิพลจากปัจจัยสังคมวัฒนธรรม สถาบันต่าง ๆ แสดงออกผ่านการสื่อสารเพื่อเตรียมตัวตายในเรื่อง การจัดทำสื่อเชิงวัฒนธรรม สื่อที่มีผลทางการแพทย์ตามกฎหมาย การเตรียมตัวตายผู้สูงอายุไทย และประเทศตะวันออกกับประเทศตะวันตกมีความแตกต่างกันเรื่องบทบาทของสถาบันครอบครัว เนื่องจากผู้สูงอายุในประเทศตะวันออกมักพักอยู่กับลูกหลาน พี่น้อง มากกว่าการไปพักบ้านพักผู้สูงอายุ การปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับครอบครัวจึงเป็นเรื่องประเพณี วัฒนธรรม การพักอาศัยอยู่ร่วมกัน เอื้อต่อการสื่อสารระหว่างบุคคลแบบเห็นหน้า พูดคุย สัมผัส กับคนใกล้ชิด ปัจจัยสถานภาพทางสังคมเศรษฐกิจ การเตรียมตัวสำหรับวาระสุดท้ายที่ผู้สูงอายุมีความวิตกกังวลสูงคือ เรื่องสุขภาพ และรายจ่ายการดูแลสุขภาพหากเจ็บป่วยรุนแรง ผู้สูงอายุบางคนได้สำรวจสภาพสถานบริการผู้สูงอายุ รายจ่าย และสำรองเงินจำนวนหนึ่งไว้สำหรับการใช้จ่ายเพื่อการนี้ หากมีภาวะเจ็บป่วยรุนแรง ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้

เป้าหมายการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุมี 4 กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นการเตรียมตัวเรื่องของตนเองเพียงอย่างเดียว กลุ่มที่สองเตรียมตัวเรื่องของตนเองและเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบุคคลใกล้ชิด กลุ่มที่สามเตรียมตัวเรื่องของตนเอง เรื่องที่เกี่ยวข้องกับบุคคลใกล้ชิด และกลุ่มทางสังคม กลุ่มที่สี่

เตรียมตัวเรื่องของตนเอง เรื่องที่เกี่ยวข้องกับบุคคลใกล้ชิด กลุ่มทางสังคม และสาธารณะ ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า ผู้สูงอายุไทยและต่างประเทศสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายในเป้าหมายที่สองเป็นหลัก คือ เตรียมตัวสำหรับตนเองกับเตรียมตัวสำหรับบุคคลใกล้ชิด โดยทั้งผู้สูงอายุไทยและต่างประเทศสื่อสารปฏิสัมพันธ์เรื่องช่วงหลังความตายเกี่ยวกับการจัดการทรัพย์สิน หนี้กรรม จัดทำเป็นสื่อลายลักษณ์อักษรมากกว่าเรื่องการแสดงเจตนาการจัดการชีวิตระยะท้าย (End of Life) ของตนเอง (Wilson et al, 2024)

สื่อและช่องทางการสื่อสารการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุ ประกอบด้วย สื่อบุคคล สื่อเฉพาะกิจ สื่อเชิงวัฒนธรรม สื่อวัตถุ และสื่อสังคม ข้อค้นพบจากการวิจัยนี้ สื่อและช่องทางการสื่อสารการเตรียมตัวตายที่สำคัญที่สุด คือ สื่อบุคคล คือตัวผู้สูงอายุเอง ประเด็นนี้ สามารถเปรียบเทียบกับวัฒนธรรม “ชูคัทลี” ในญี่ปุ่น ที่เริ่มต้นปลายทศวรรษ 1980 จากการจัดการศพและงานศพ เป็นที่รู้จักและแพร่หลายในกลุ่มผู้สูงอายุรุ่นเกดล้าน จนกลายเป็นค่านิยมของผู้สูงอายุญี่ปุ่นที่จะวางแผนจัดการชีวิตระยะท้ายด้วยตนเอง เนื่องจากไม่ต้องการเป็นภาระของคนในครอบครัว สำหรับสังคมไทยซึ่งกำลังเข้าสู่สังคมสูงวัยระดับสุดยอด และการเกี่ยวพันทางสังคมจากคนรุ่นถัดไปลดลง การสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายจึงควรได้รับการพิจารณาเป็นเรื่องที่สำคัญทั้งระดับภาครัฐ ภาคประชาสังคม ผู้สูงอายุ และคนในสังคม

ข้อจำกัดของการวิจัย

1. งานวิจัยนี้ มีการเก็บข้อมูลผู้สูงอายุตัวอย่าง หลายช่วงเวลา การแบ่งกลุ่มอายุเป็นผู้สูงอายุวัยต้น วัยกลาง และวัยปลาย เป็นไปตามช่วงเวลาเก็บข้อมูล
2. การศึกษางานวิจัยอื่น ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยในขอบเขตด้านสาธารณสุข ได้แก่ การพยาบาล การดูแลผู้ป่วยระยะท้าย สังคมวิทยา จิตวิทยา การปรึกษา มีบางงานวิจัยที่เป็นสหวิทยาการ แต่ไม่ใช่ขอบเขตการสื่อสารโดยตรง การวิเคราะห์ สังเคราะห์ และเขียนบทความนี้ผู้วิจัยใช้ความรู้และความคิดของตนเองมาบูรณาการเขียน

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต ดังนี้ (1) เนื่องจากการสื่อสารเพื่อการเตรียมตัวตายเป็นการสื่อสาร 2 ทาง ผู้สื่อสารเริ่มต้น คือ ผู้สูงอายุ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับผู้สูงอายุเอง คือ การได้สื่อสารการเตรียมตัวในขอบเขตที่ตนเองต้องการ ประโยชน์ต่อคนในครอบครัว คือ การรู้ความต้องการ ลดภาระการจัดการ ผู้สูงอายุแต่ละบทบาท สถานภาพทางสังคม มีการเตรียมตัวที่แตกต่างกัน ในงานวิจัยต่อไป ควรเพิ่มจำนวนผู้สูงอายุกลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจสังคมระดับกลางมากขึ้น (2) ควรศึกษาการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุในสังคมไทยกลุ่มที่อยู่คนเดียว อยู่กับคู่ครองตามลำพัง อยู่กับพี่น้องที่เป็นผู้สูงอายุด้วยกันตามลำพังมากขึ้น และ (3) ควรมีงานวิจัยศึกษาผู้สูงอายุในฐานะผู้ส่งสาร วางแผนกระทำการ ในขณะที่มีชีวิตปกติมากขึ้น เพื่อที่จะได้นำข้อมูลผลการวิจัยมาวางแผนการจัดสวัสดิการ การแก้ไขปัญหา สังคมผู้สูงอายุไทย

กิตติกรรมประกาศ งานวิจัยนี้ เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์
นิเทศศาสตรดุษฎีบัณฑิต ได้รับทุน 90 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กฤตินี ณีรัฐภูมิสิทธิ์. (2558). *การตลาดเพื่อความสุข*. กรุงเทพฯ: กรุงเทพฯธุรกิจ มีเดีย.
- กฤตยา อาชวนิจกุล และ วรชัย ทองไทย, บรรณาธิการ (2549). *ประชากรของไทย ณ พ.ศ. 2549 ภาวะการตาย ภาพสะท้อนความมั่นคงของประชากร*. นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากร และสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล
- กาญจนา แก้วเทพ. (2557). *ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา*. กรุงเทพฯ: บริษัท ภาพพิมพ์ จำกัด.
- นันทนา วงษ์ไทย. (2562). *อรรถศาสตร์ปริชานเบื้องต้น*. กรุงเทพฯ : บริษัท เวิร์ค ออล พรินท์ จำกัด.
- ประสิทธิ์ กุลบุญญา (2563). *วิธีการเผชิญความตายและรูปแบบการเตรียมตัวตายสำหรับผู้สูงอายุ ตามหลักพระพุทธศาสนา*. *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ*. 5 (10).
- พระครูอรุณจรรย์านวัตร. (2564). *การเตรียมตัวตายตามแนวพระพุทธศาสนา*. *วารสารวิชาการ โรงเรียนนายเรือ ด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศึกษาศาสตร์*, 8(1), 55-65.
- เพ็ญจันทร์ ประดับมุข-เซอร์เรอร์. (2560). *ความตายในหลากหลายมิติวัฒนธรรม*. นนทบุรี: สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ.
- ภัสวดี นิตินิเทศสุนทร. (2547). *ทฤษฎีและพฤติกรรมการสื่อสาร*. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมาธิราช.
- ภาวิกา ศรีรัตนบัลล์. (2561). *“บ้าน” สุดท้ายของชีวิต มุมมองเชิงสังคมวิทยาต่อการบริหารคุณภาพ ชีวิตระยะสุดท้าย*. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ (สช.).
- ภาวิกา ศรีรัตนบัลล์. (2566). *ความหมายแห่งความตาย. ชุดความรู้สังคมวิทยาการตาย ความตาย และการจัดการหลังความตาย เล่ม 2*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ บริษัท กู๊ดเฮด พรินท์ติ้ง แอนด์ แพคเกจจิ้ง กรุ๊ป จำกัด.
- มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย. (2566). *สถานการณ์ผู้สูงอายุไทย 2566*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2559). *ทฤษฎีสังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เอกภพ สิทธิวรรณธนะ. (2556). *มิติทางวัฒนธรรมของความตายในโรงพยาบาลสมัยใหม่ : การศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาในโรงพยาบาลแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตสาขาสังคมศาสตร์การแพทย์และสาธารณสุข. นครปฐม: บัณฑิต วิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหิดล.

ภาษาอังกฤษ

- Aries, Philippe (1983). *The hour of our death*. translated from the French by Helen Weaver. Harmondsworth, Middlesex : Penguin Books, 1983
- Chan, C. K. L. Y., Matthew K. (2009). Death preparation among the ethnic Chinese well-elderly in Singapore: an exploratory study. *Omega*, 60(3), 225-239.
- Chan, H. H., & Thang, L. L. (2022). Active aging through later life and afterlife planning: Shkatsu in a super-aged japan. *Social Sciences*, 11(1).
- Charon, Joel. (2004). *Symbolic interactionism : an introduction, an interpretation, an integration*. New Jersey : Pearson/Practice Hall.
- DORJI, N.; LAPIERRE, S. Perception of death and preference for end-of-life care among Asian Buddhists living in Montreal, Canada. *Death Studies*, [s. l.], v. 46, n. 8, p. 1933–1945, 2022.
- Howarth, G. (2007). *Death and Dying: A Sociological Introduction*. United Kingdom, Europe: Polity Press.
- Leming, M. R., & Dickinson, G. E. (1994). *Understanding dying, death, and bereavement (3rd ed. ed.):* Harcourt Brace.
- Leishman, J. L. (2009). *Perspectives on Death and Dying*. Keswick: M&K Update Ltd.
- Liu, Y., & van Schalkwyk, G. J. (2019). Death preparation of Chinese rural elders. *Death Studies*, 43(4), 270-279.
- Moir, James (2009). *Perspectives on Death and Dying*. Keswick: M&K Update Ltd.
- Sudnow, D. (1967). *Passing on*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Upasen, R. t., Sureeporn. (2020). Death acceptance from a Thai Buddhist perspective: A qualitative study. *European Journal of Oncology Nursing*.
- Walter, T. (2003). Historical and cultural variants on the good death. *BMJ*, 327(7408), 218.
- Wilson, E., Caswell, G., Turner, N., & Pollock, K. (2024). Talking about death and dying: Findings from deliberative discussion groups with members of the public. *Mortality*, 29(1), 176-192.
- Wong, P. T. P. (2008). *Existential and spiritual issues in death attitudes (G. T. E.) Adrian Tomer, Paul T.P. Wong Ed.*. New York: Lawrence Erlbaum Associates.
- Zhang, W. (2020). Is Death Taboo for Older Chinese Immigrants? *Omega*, Vol. 84 (4), pp. 1061-1080.

ระบบออนไลน์

กรมกิจการผู้สูงอายุ (2566). สถิติประชากรทางทะเบียนราษฎร. สืบค้นจาก <https://www.dop.go.th/th/know/1>

เกื้อ วงศ์บุญสิน และคณะ. (2565). *อนาคตประชากรไทย : ในวันที่การตายมากกว่าการเกิด*. ข่าวสารและความรู้จากเว็บไซต์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สืบค้นจาก <https://www.chula.ac.th/highlight/79067/>

ฐิตินันท์ ฝืนนิล (2566). “*Social Death*” ความตายทางสังคม: ความตายที่เกิดขึ้นได้ตลอดช่วงชีวิต. บทความจากเว็บไซต์ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร สืบค้นจาก <https://www.sac.or.th/portal/th/article/detail/555>
